

UOT-811.11-112

Səhifə: 114-118

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.114>

Sevinc Hüseynova
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

SOSİOLİNGVİSTİKADA QLOBALLAŞMA KONSEPTİ XÜLASƏ

Qloballaşma müasir sosiolingvistikada əsas anlayışa çevrilmiş, dil istifadəsinin, lingvistik müxtəlifliyin və dillə əlaqəli güc münasibətlərinin modellərini kökündən dəyişdirmişdir. Güclənmiş qlobal mobillik, rəqəmsal kommunikasiya və transmilli qarşılıqlı təsir dilin sabit, ərazi baxımından bağlı bir sistem kimi ənənəvi baxışlarını dəyişmişdir. Nəticədə sosiolingvistika getdikcə dəyişkən lingvistik təcrübələrə, çoxdilli repertuarlara və dəyişən dil ideologiyalarına diqqət yetirir. Bu tədqiqatın məqsədi qloballaşmanı sosiolingvistik bir fenomen kimi araşdırmaq və onun dil təcrübələrinə, iyerarxiyalarına və kimliklərinə təsirini təhlil etməkdir. Tədqiqat qlobal dillərin yüksəlişi, lingvistik bərabərsizlik, qlobal və yerli lingvistik resurslar arasında qarşılıqlı təsir kimi məsələləri əhatə edir. Tədqiqatın aktuallığı qloballaşmanın təhsilə, miqrasiyaya, mediaya və rəqəmsal kommunikasiyaya artan təsirini vurğulayır, bu da onun lingvistik nəticələrinin anlaşılmasını dil siyasəti və sosial birlik üçün vacib edir. Tədqiqatın yeniliyi onun integrativ perspektivindədir. Bu da qloballaşmanı milli sərhədlərdən kənarında dili formalaşdıran dinamik, ideoloji vasitəçilik prosesi kimi konsepsiyalaşdırır. Dil dəyişikliyi sosial, siyasi və texnoloji amillərlə əlaqələndirməklə, tədqiqat sosiolingvistikada qloballaşmanı daha dərinədən başa düşülməsinə töhfə verir.

Açar sözlər: qloballaşma, sosiolingvistika, milli dillər, dil iyerarxiyası, sosial qrup.

Giriş: Qloballaşma müasir sosiolingvistikada mərkəzi analitik çərçivələrdən birinə çevrilmiş, dilin müasir cəmiyyətlərdə necə başa düşüldüyünü, istifadə olunduğunu və idarə olunduğunu yenidən formalaşdırmışdır. Liberallaşma və texnoloji tərəqqi qloballaşma tempini sürətləndirmiş, rəqabət və qarşılıqlı asılılıq qlobal iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyətlərinə çevrilmişdir [1, s.99]. “Qloballaşma” termini ilk dəfə 1960-cı illərdə ortaya çıxmışdır. Onun müəllifi “qlobal kənd” anlayışını təqdim edən və ona öz şərhini verən Kanadalı filosof və mədəniyyət nəzəriyyəçisi Maykl MakLuhans hesab olunur. O, qloballaşmanın qaçılmaz olaraq mədəni integrasiyaya gətirib çıxaracağını və milli mədəniyyətlərə və dillərə təsir göstərmək üçün güclü bir vasitəyə çevriləcəyini proqnozlaşdırmışdır [3]. Qloballaşma termini o qədər geniş və çoxmənalıdır ki, bir icma üzvlərinin həmin icmanın hüduqlarından kənara çıxmağa çalışdıqları hər hansı bir halı təsvir etmək üçün istifadə edilə bilər [4]. Bununla belə, “qloballaşma” termini bu gün sosial-tarixi inkişafın hazırkı mərhələsinin müxtəlif aspektlərini, o cümlədən lingvistik qloballaşma proseslərini, yəni ingilis dilinin dünya miqyasında yayılması proseslərini təsvir etmək üçün ən çox istifadə edilən terminlərdən birinə çevrilmişdir [5]. “Qloballaşma” termini dilin hazırkı vəziyyətinin şərhində paradigmatik dəyişiklik və bir çox mövcud lingvistik anlayışların yenidən nəzərdən keçirilməsi və dəqiqləşdirilməsi, eləcə də yenilərinin hazırlanması zərurətini nəzərdə tutan yeni sosiolingvistik reallıqları əks etdirir [7, s.2]. P.C.Albax və C.Nayt qloballaşmanı iyirmi birinci əsrin reallıqları olan iqtisadi və akademik tendensiyaların konteksti kimi qəbul edir. Qloballaşma mürəkkəb, çoxqatlı və ziddiyyətli proses kimi bir-biri ilə əlaqəli bir neçə aspekti əhatə edir: mədəni-psixoloji, sosial-siyasi, iqtisadi, informasiya-texnoloji və etnik [8]. Bütün bu aspektlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və ayrılmazdır. Sosiolingvistik baxımdan qloballaşma yalnız iqtisadi integrasiyaya və ya texnoloji irəliləyişlərə deyil, həm də dünyada dil təcrübələrinə, dil iyerarxiyalarına və ideologiyalarına dərin təsir göstərən insanların, ideyaların, diskursların və semiotik resursların transmilli axınlarına aiddir. Bu konsepsiya əvvəlki millət-dövlət mərkəzli dil

modellərinə yenidən nəzər salmağa və dil hadisələrini dinamik, proses yönümlü şəkildə anlamağa çağırır.

Ənənəvi olaraq, sosiolinqvistika dilləri məhdud cəmiyyətlər, ərazilər və sosial qruplarla əlaqələndirən nisbətən sabit çərçivələr daxilində fəaliyyət göstərirdi. Dillər tez-tez millət-dövlətlər, etnik qruplar və ya aydın şəkildə müəyyən edilmiş nitq icmaları ilə əlaqəli diskret sistemlər kimi öyrənilirdi. Qloballaşma dil istifadəsinin müəyyənəddici xüsusiyyətləri kimi mobillik, hibridlik və axıcılığı təqdim etməklə bu modeli pozur. Qloballaşan dünyada danışanlar tez-tez fiziki və virtual məkanlarda hərəkət edərək, dil resurslarını özləri ilə daşıyır və bu resursları yeni ünsiyyət mühitlərinə uyğunlaşdırır. Nəticədə dil artıq tək bir yerə və ya homogen bir icmaya bağlı kimi tam başa düşülə bilməz.

Qloballaşmanın əsas sosiolinqvistik təsirlərindən biri dil repertuarlarının transformasiyasıdır. Fərdlər tək bir “dil”də səriştəyə sahib olmaq əvəzinə, getdikcə daha çox heterojen dil xüsusiyyətləri, üslubları, reyestrləri və kodları istifadə edir. Bu repertuarlar miqrasiya, təhsil, mediaya məruz qalma və rəqəmsal ünsiyyət tərəfindən formalaşır. Beləliklə, sosiolinqvistika diqqətini məhdud dillərdən kod dəyişdirmə, translinqvistika və üslub dəyişikliyi kimi təcrübələrə yönəldir, bu da danışanların mürəkkəb qloballaşmış kontekstlərdə hərəkət etmək qabiliyyətini əks etdirir.

Qloballaşma yeni linqvistik iyerarxiyalar yaradır. Qloballaşma beynəlxalq ünsiyyətin durmadan artmasını tələb edir ki, bu da ünsiyyət vasitəsi olan dilin (dillərin) təbiətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir [1]. Bəzi dillər tez-tez qlobal və ya beynəlxalq dillər adlandırılır; simvolik, iqtisadi və kommunikativ güc qazanır, digərləri isə marjinallaşır. Xüsusilə ingilis dili akademiya, biznesdə, texnologiyada və mədəniyyətdə dominant qlobal lingua franca kimi fəaliyyət göstərir. Sosiolinqvistik baxımdan bu dominantlıq neytral deyil: resurslara çıxışa, qlobal bilik istehsalında iştiraka və müxtəlif linqvistik çeşidlərə verilən nüfuza təsir göstərir. Buna görə də qloballaşma dil bərabərsizliyini gücləndirir, dillər və onların danışanları arasında asimmetrik güc münasibətləri yaradır. Qloballaşma sadəcə linqvistik homogenləşməyə gətirib çıxarmır. Qlobal dillər genişlənərkən, yerli və milli dillər tez-tez yenidən təsdiqlənmə və kontekstləşmə proseslərindən keçir. Sosiolinqvistiklər qloballaşmanın əvəzlənmədən daha çox gərginlik yolu ilə hərəkət etdiyini vurğulayırlar; qlobal və yerli qüvvələr qarşılıqlı təsir göstərir və dil istifadəsinin hibrid formalarını yaradır. Bu fenomen tez-tez qlobal linqvistik resursların yerli mədəni və sosial şəraitə necə uyğunlaşdırıldığını vurğulayan “qlokallaşma” kimi anlayışlar vasitəsilə təsvir olunur. Beləliklə, qloballaşma eyni zamanda linqvistik müxtəlifliyi təhdid edərək dilin qorunmasına və kimliyinə yenilənmiş marağı stimullaşdırma bilər.

Sosiolinqvistikada qloballaşmanın digər vacib aspekti ideologiyanın roludur. Dil ideologiyaları – dilin düzgünlüyü, nüfuzu, faydalılığı və orijinallığı haqqında inanclar – qlobal şəraitdə yenidən formalaşır. Bu ideoloji konstruksiyalar dil siyasətinə, təhsil seçimlərinə və fərdi dil təcrübələrinə təsir göstərir. Sosiolinqvistika bu cür ideologiyaların qloballaşan dünyada media, qurumlar və siyasi diskurslar vasitəsilə necə yayıldığını araşdırır. Bununla belə, qloballaşmanın mənfi tərəfləri də mövcuddur. Bu barədə V.M.Alpatov qeyd edir: “ikinci ana dili”nin yayılması təbii insan ehtiyacını - kimliyə olan ehtiyacı pozur, yəni bütün hallarda erkən uşaqlıqda qazanılmış öz dilindən istifadə etmək istəyi yaranır [2].

Rəqəmsal kommunikasiya qloballaşmanın linqvistik təsirlərini daha da gücləndirir. Onlayn platformalar milli və linqvistik sərhədlər arasında ani qarşılıqlı əlaqəni təmin edir, linqvistik formaların, memlərin və diskursiv üslubların yayılmasını sürətləndirir. Rəqəmsal sosiolinqvistika qloballaşmanın onlayn dil təcrübələrində, o cümlədən ssenarilərin qarışdırılmasında, qlobal gənclər üçün dillərin yaranmasında və müəyyən dillərin rəqəmsal məkanlarda dominantlığında necə təzahür etdiyini öyrənir. Eyni zamanda, rəqəmsal texnologiyalar daha az danışılan dillərin dirçəldilməsi üçün vasitələr təmin edə bilər və linqvistik tənəzzülün sadələşdirilmiş ssenarilərini çətinləşdirir.

Nəzəri baxımdan, qloballaşma sosiolinqvistikani fənlərarası və tənqidi yanaşmalara sövq edir. Dil getdikcə siyasi iqtisadiyyat, qloballaşma tədqiqatları, media tədqiqatları və postkolonial nəzəriyyə ilə əlaqəli şəkildə təhlil edilir. Alimlər qloballaşmanın qeyri-bərabər və tarixi köklü

olduğunu, müstəmləkə mirası, iqtisadi güc və geosiyasi münasibətlər tərəfindən formalaşdığını vurğulayırlar. Nəticə etibarilə, sosiolinqvistika yalnız dillərin necə yayıldığını deyil, həm də qlobal dil tənzimləmələrinin kimin maraqlarına xidmət etdiyini və kimin səsələrinin marjinallaşdırıldığını araşdırır.

Dil siyasəti və planlaşdırılması qloballaşmanın dərin təsirinə məruz qalır. Dövlətlər qlobal ünsiyyətdə iştirakla milli və azlıq dillərinin qorunması arasında tarazlıq yaratmaq çətinliyi ilə üzləşir. Sosiolinqvistik təhlillər göstərir ki, dil siyasəti çox vaxt ideoloji mübarizə meydanıdır və burada qloballaşma ya beynəlxalq inteqrasiya üçün fürsət, ya da dil və mədəni suverenliyə təhdid kimi təqdim olunur. Buna görə də sosiolinqvistikada qloballaşmanı anlamaq gündəlik dil istifadəsi ilə yanaşı, institusional təcrübələrə, qanunvericiliyə və təhsil sistemlərinə də diqqət yetirməyi tələb edir. Qlobal dil orijinal milli və ya etnik sərhədlərindən kənar fəaliyyət göstərən və beynəlxalq ünsiyyətdə geniş istifadə olunan bir dildir. Bu cür dilləri belə səciyyələndirmək olar: a) geniş coğrafi yayılma; b) təhsil, elm, diplomatiya və texnologiyada institusional dəstək; c) yüksək simvolik və iqtisadi dəyər; ç) mobillik, modernləşmə və qlobal iştirakla əlaqə.

İngilis dili hazırda qlobal linqvistik iyerarxiyada ən yüksək mövqə tutur. Beynəlxalq akademiya, biznes, rəqəmsal kommunikasiya və mədəniyyətə hakimdir. Lakin onun qlobal rolu linqvistik üstünlükdən daha çox, müstəmləkə genişlənməsi, iqtisadi dominantlıq və texnoloji liderlik kimi tarixi proseslərin nəticəsidir. Fransız, ispan, ərəb, rus və Çin kimi digər dillər daha məhdud təsir dairələrinə malik olsalar da, qlobal və ya transregional dillər kimi fəaliyyət göstərir. Onların statusu siyasi gücdən, demografik çəkiddən, mədəni istehsaldan və regional inteqrasiyadan asılı olaraq dəyişir.

İyerarxik struktur hansı dillərin ali təhsil, elmi nəşriyyat və qlobal media kimi yüksək nüfuzlu sahələrə çıxış əldə etdiyini, hansılarının özəl və ya yerli istifadə ilə məhdudlaşdığını müəyyən edir. “İngilis dilini lingua franca kimi istifadə edən insanlar dünyada ən böyük qrupu təşkil edir və sayca təkcə ana dili danışanlardan deyil, həm də ingilis dilini ikinci dil kimi istifadə edənlərdən (immigrantlardan) xeyli çoxdur. İngilis dili danışanların yalnız dördü birinin ana dilidir, ona görə də ünsiyyət əsasən ana dili olmayanlar arasında baş verir” [9]. “Qloballaşma dövründə ingilis dilinin hökmranlığı bu dilin anası sayılan Böyük Britaniya və A.B.Ş.-in iqtisadi, siyasi və hərbi vasitələrdən istifadə etməklə həmin dilin qəbul etdirilməsinə gətirib çıxarır ki, bununla da başqa xalqların dillərinə zərbə dəymiş olur. Nəticədə dominant dillərdə danışanlar daha çox dil kapitalından istifadə edir, daha az güclü dillərdə danışanlar isə struktur çatışmazlıqları ilə üzləşirlər” [11].

Qeyd etmək lazımdır ki, bu iyerarxiyalar məktəblər, universitetlər, media və beynəlxalq təşkilatlar kimi qurumlar vasitəsilə qorunur. Məsələn, akademik nəşrlərdə ingilis dilinin dominantlığı digər dillərdə çalışan alimlər üçün sistemli maneələr yaradır və qlobal bilik istehsalına təsir göstərir.

Qloballaşma qlobal dillərin funksional sahələrini genişləndirməklə dil bərabərsizliyini artırır. Çoxdillilik praktikada artsa da, çox vaxt asimmetrik forma alır: qlobal dillər iqtisadi zərurət üçün öyrənilir, yerli və ya azlıq dilləri isə istifadə sahələrini itirir. Bu proses dilin dəyişməsinə, nəsillərarası ötürülmənin azalmasına və nəticədə dilin təhlükə altına düşməsinə səbəb ola bilər. Eyni zamanda, dil iyerarxiyaları statik deyil. Siyasi və demografik dəyişikliklər texnoloji inkişaf dillərin nisbi statusunu dəyişdirə bilər. Məsələn, rəqəmsal platformalar həm qlobal dillərin dominantlığını gücləndirə, həm də marjinal dillərin görünməsi üçün yeni məkanlar təmin edə bilər.

Sosiolinqvistik tədqiqatlar həmçinin qlobal dil iyerarxiyalarına müqavimət formalarını da vurğulayır. Dövlətlər milli dilləri qorumaq, çoxdilli təhsili təşviq etmək və ya yerli və azlıq dillərinin ictimai iştirakını gücləndirmək üçün dil siyasəti həyata keçirə bilər. Fərdi səviyyədə danışanlar kimlik və aktivliyi təsdiqləmək üçün qlobal və yerli linqvistik resursları strateji olaraq birləşdirə bilər. Beləliklə, qloballaşma təkcə dominantlıq deyil, həm də danışılara köməklik edir. Dil iyerarxiyaları sosial təcrübə, siyasət və ideologiya vasitəsilə davamlı olaraq təkrarlanır və yenidən qurulur.

Nəticə: Sosiolinqvistikada qloballaşma dil təcrübələrini, iyerarxiyalarını, ideologiyalarını və kimliklərini yenidən formalaşdıran mürəkkəb, çoxölçülü bir proses kimi başa düşülür. Qloballaşma vahid qlobal dilə gətirib çıxarmaq əvəzinə, qlobal və yerli qüvvələrin davamlı olaraq qarşılıqlı təsir göstərdiyi qatlı və mübahisəli dil mənzərələri yaradır. Bu dinamikaya diqqət yetirərək, sosiolinqvistika dilin müasir dünyada sosial dəyişiklikləri necə əks etdirdiyinə və təşkil etdiyinə dair kritik bir fikir verir.

Qloballaşma kontekstində dillər bərabər şərtlərlə dövrüyyədə deyildir. Sosiolinqvistika qlobal səviyyədə dillər arasında gücün, prestijin və funksionallığın qeyri-bərabər paylanmasını təsvir etmək üçün dil iyerarxiyaları anlayışından istifadə edir. Bəzi dillər qlobal status və geniş ünsiyyət əhatəsi qazanır, digərləri isə yerli olaraq məhdud qalır və ya marjinallaşır. Qlobal dillər tarixi güc münasibətləri və müasir qloballaşma ilə formalaşan mürəkkəb dil iyerarxiyaları daxilində imtiyazlı mövqelər tutur. Bu iyerarxiyalar resurslara çıxışa, qlobal ünsiyyədə iştiraka və dil müxtəlifliyinin yaşamasına təsir göstərir. Buna görə də, sosiolinqvistikada qlobal dilləri anlamaq, dili güc, bərabərsizlik və sosial strukturla əlaqələndirən, eyni zamanda qlobal dil nizamının dinamik və mübahisəli təbiətini qəbul edən kritik bir perspektiv tələb edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ağaməmmədova B. Qlobal ingilis dili beynəlxalq birlikdə dil plüralizminin faktoru kimi. *İpək yolu*, №4, 2023, səh.98-102
2. Алпатов В.М. Глобализация и развитие языков. URL: <http://anti-glob.narod.ru/st/alpatov.htm>
3. Кириллова Е. Б. Некоторые языковые и коммуникативные особенности современного общества. - https://rep.polessu.by/bitstream/123456789/21730/1/Nekotorye_iazykovye_i_kommunikativnye_osobennosti.pdf
4. Малахов Е.В. Английский язык как инструмент глобального доминирования. *Мир науки. Социология, филология, культурология*. Выпуск 4 – 2017. URL статьи: <https://sfk-mn.ru/PDF/11SFK417.pdf>
5. Ривлина А.А. Глобализация английского языка и формирование массового русско-английского билингвизма. *Вестник Череповецкого государственного университета* 2014, № 4, с.104-108.
6. Altbach, P.G., & Knight, J. The internationalization of higher education: Motivations and realities. // *Journal of studies in international education*, – 2007. No11(3-4), – p.290-305
7. Blommaert, J. *The Sociolinguistics of Globalization* /J. Blommaert. – Cambridge; N.Y., 2010.
8. https://www.academia.edu/76230102/Qloballaşma_və_onun_dünya_dillərinə_təsiri
9. https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/241111/1/Нижева%20Д.А._АНГЛИЙСКИЙ%20ЯЗЫК%20В%20КОНТЕКСТЕ%20ГЛОБАЛИЗАЦИИ.pdf
10. https://mgimo.ru/upload/iblock/b4d/b4db1c6194977b87261acf9b20ccabab.pdf?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com
11. www.xalqqazeti.com/news/education/Azərbaycan_dili_qloballaşan_dünyada/ 7 iyun, 2013.

Севиндж Гусейнова

Концепт глобализация в социоллингвистике

Резюме

Понятие глобализации заняло ключевое место в современной социоллингвистике, вызвав глубокие трансформации в моделях использования языка, языковом многообразии и динамике власти, связанной с языком. Интенсификация глобальной мобильности, цифровой коммуникации и транснационального взаимодействия привела к сдвигу

парадигмы в традиционном восприятии языка как стабильной, территориально ограниченной системы. Вследствие этого социолингвистика все больше фокусируется на изменчивых языковых практиках, многоязычных репертуарах и меняющихся языковых идеологиях. Цель данного исследования — изучить феномен глобализации с социолингвистической точки зрения и проанализировать его влияние на языковые практики, иерархии и идентичности. Исследование затрагивает такие вопросы, как рост глобальных языков, языковое неравенство и взаимодействие между глобальными и локальными языковыми ресурсами. Настоящее исследование основано на представлении о том, что влияние глобализации на образование, миграцию, СМИ и цифровую коммуникацию возрастает. Это явление делает крайне важным понимание лингвистических последствий глобализации для целей языковой политики и социальной сплоченности. Новизна исследования заключается в его интегративном подходе, который рассматривает глобализацию как динамичный, идеологически опосредованный процесс, формирующий язык за пределами национальных границ. Настоящее исследование способствует более глубокому пониманию глобализации в социолингвистике, связывая языковые изменения с социальными, политическими и технологическими факторами.

Ключевые слова: *глобализация, социолингвистика, национальные языки, языковая иерархия, социальная группа.*

Sevinc Huseynova

The concept of globalization in sociolinguistics

Summary

The notion of globalization has assumed a pivotal role within the domain of contemporary sociolinguistics, precipitating profound transformations in the patterns of language utilisation, linguistic diversity, and language-related power dynamics. The advent of intensified global mobility, digital communication, and transnational interaction has precipitated a paradigm shift in conventional perceptions of language as a stable, territorially bound system. Consequently, sociolinguistics is increasingly focusing on fluid linguistic practices, multilingual repertoires, and shifting language ideologies. The objective of this study is to examine the phenomenon of globalization from a sociolinguistic perspective and to analyse its impact on language practices, hierarchies, and identities. The research addresses issues such as the rise of global languages, linguistic inequality, and the interaction between global and local linguistic resources. The present study is grounded in the notion that the influence of globalization on education, migration, media, and digital communication is increasing. This phenomenon renders it imperative to comprehend the linguistic consequences of globalization for the purposes of language policy and social cohesion. The novelty of the study lies in its integrative perspective, which conceptualizes globalization as a dynamic, ideologically mediated process shaping language beyond national boundaries. The present study contributes to a deeper understanding of globalization in sociolinguistics by linking linguistic change to social, political, and technological factors.

Keywords: *globalization, sociolinguistics, national languages, language hierarchy, social group.*

Çapa tövsiyə edən:

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Rəyçilər:

dosent G.Hüseynova

dosent R.Heydərov